

процессе изучения семантики выявлены общие и дифференциальные черты в организации системы производных существительных с локативным значением в турецком языке.

Ключевые слова: производные существительные с локативным значением, семантическая структура, семантическая сочетаемость.

The article focuses on the contrastive analysis of derived locative nouns, i.e. nouns, whose meaning denotes locality in Turkish. The semantic classification of the units under analyses comprises subjective, objective, relative, attributive and some mixed types which have been stratified into different semantic models and thematic groups. During the analysis sets of common and special qualitative characteristics, typical of each group are determined. The systemic analysis of the units in question has made it possible to establish a certain interdependence of their semantics and their productivity and frequency of occurrence in the language of comparison.

The keys words: derived locative nouns, semantic structure, semantic combinability.

Надійшла до редакції 11 січня 2010 року.

Жанна Краснобаєва-Чорна, Ольга Усенко

ББК Ш12=411.4*468*33

УДК 81'373.7 : 81'374(038)

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СЛОВНИКУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розкрито специфіку семантико-граматичної класифікації фразеологічних одиниць. Опрацьовано структуру словникової статті для «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови» на прикладі базових термінів мікротермінополя «семантико-граматична класифікація фразеологізмів».

Ключові слова: семантико-граматичний розряд фразеологічних одиниць, фразеологізм адвербіальний / фразеологізм прислівниковий, фразеологізм ад'єктивний / фразеологізм прикметниковий, фразеологізм вигуківий, фразеологізм дієслівний, фразеологізм займенниковий, фразеологізм інтер'єктивний, фразеологізм субстантивний / фразеологізм іменниковий.

Одним із найбільш популярних аспектів дослідження фразеологічного фонду мови постає аналіз класифікаційних параметрів фразеологізмів. На сьогодні у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі нараховується понад десять класифікацій фразеологічних одиниць (далі ФО): семантична класифікація ФО / класифікація фразеологічних одиниць з погляду семантичної спаяності компонентів (Ш. Баллі та В. Виноградов, Г. Удовиченко, М. Шанський), семантико-граматична класифікація ФО (М. Алефіренко, М. Демський, О. Молотков), структурно-граматична класифікація ФО (Л. Авксентьев, Ю. Прадід Л. Скрипник), стилістична класифікація ФО / функціонально-стильова класифікація ФО (Г. Іжакевич, В. Ужченко та Д. Ужченко), генетична класифікація ФО (Ф. Медведєв), класифікація ФО з погляду семантичної трансформації компонентів (Р. Зорівчак), ідеографічна класифікація ФО (М. Алефіренко, Л. Арсентьев, А. Івченко, Ж. Краснобаєва-Чорна, Ю. Прадід, В. Ужченко), когнітивна класифікація ФО (М. Жуйкова), функціональна класифікація ФО (Д. Баранник, С. Гаврин), класифікація ФО за сферою вживання (Б. Ларін, В. Ужченко та Д. Ужченко), класифікація ФО з погляду їх уживаності (В. Ужченко та Д. Ужченко), структурно-екстралінгвістична класифікація ФО (М. Демський, В. Ужченко та Д. Ужченко) тощо. Проте у підручниках і посібниках з сучасної української мови класифікаційні параметри ФО схарактеризовано побіжно [Кочерган 2000; Мацько, Сидоренко 1998; Пономарів 2008; Різун, Шевченко 1997; СУЛМ 2006] і майже зовсім не згадується семантико-граматична класифікація ФО, що і зумовлює актуальність статті. Мета статті: опрацювати словникові статті мікротермінополя «*семантико-граматична класифікація ФО*» (пор.: макротермінополе «*класифікаційні параметри ФО*» – терміносистема «*фразеологія*») для «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови» [Краснобаєва-Чорна 2009]. Досягнення мети передбачає виконання таких основних завдань: 1) визначення структури словникової статті; 2) побудова словникових статей на основі ґрунтовного аналізу наукової літератури з обраної проблематики.

У роботі словникова стаття має таку структуру: заголовний термін, його дефініція, характеристика основних ознак, що ілюструється авторськими прикладами або прикладами, дібраними з [СФУМ 2003], покликання на інші одиниці певного термінополя, література. За опрацьованою моделлю укладено 9 словникових статей мікротермінополя «*семантико-граматична класифікація ФО*», які розташовано за алфавітом.

© Краснобаєва-Чорна Ж.В., Усенко О.О., 2010

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА

КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

– класифікація фразеологічних одиниць, що зумовлена специфікою фразеологічного значення, синтаксичною спеціалізацією фразеологічних одиниць, а також морфологічними властивостями слів, що увійшли до їх компонентного складу. У радянському мовознавстві специфіку співвіднесення фразеологізмів із частинами мови вивчав В. Жуков. Дослідник зазначає, що для цього необхідно враховувати такі граматичні та семантичні властивості фразеологізму, як: спосіб вираження граматично домінуючого компонента, завдяки якому визначається категорійне значення; синтаксична функція в реченні; семантичні особливості (семний склад, здатність передавати або не передавати оцінне значення); сполучувальні можливості. Крім того, на думку вченого, властивості фразеологічних одиниць здебільшого зумовлені характером семантичної деактуалізації компонентів фразеологізму, під впливом якої відбувається морфологічна та словотвірна переорієнтація [Жуков 1986: 203]. В україністиці класифікація ґрунтовно опрацьована М. Алефіренком і М. Демським. М. Алефіренко вважає, що фразеологізми «як одиниці вищого рівня мови утворюють такі семантико-граматичні розряди, які не збігаються з частинами мови як лексико-граматичними категоріями, хоч інколи і співвідносяться з ними» [Алефіренко 1987: 42], і виділяє такі семантико-граматичні розряди: субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні та інтер'єктивні ФО. М. Демський вважає, що усі фразеологічні одиниці за характером їх значення й виконуваними синтаксичними функціями в реченні можна поділити на іменникові, займенникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові й вигуківі. Є. Конопленко зазначає, що теорія співвіднесеності фразеологічних одиниць і слова дала змогу виділити специфічні особливості фразеологізмів як якісно нових мовних одиниць. Фразеологічне значення в них виникло наслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення. Відбулася повна або часткова втрата граматичних категорій, притаманних словам – компонентам ФО, що, в свою чергу, спричинило зміни їх синтаксичної сполучуваності та характеру виконуваної ними синтаксичної функції [Конопленко 1986: 41]. ФО на основі їх співвіднесеності і зв'язку із словами класифікують за певними лексико-граматичними розрядами, які, на думку Л. Щерби, нав'язуються самою мовною системою. Отже, серед ФО виділяють іменникові ФО, прикметникові ФО, дієслівні ФО, прислівникові ФО тощо.

За Ю. Прадідом, з погляду співвіднесеності з частинами мови всі фразеологізми умовно можна поділити на дві великі групи: 1) фразеологізми, категорійні властивості яких визначаються порівняно легко за допомогою граматично

опорного компонента (здебільшого це фразеологізми, граматичним стрижнем яких є іменники та дієслова); 2) фразеологізми, що мають категорійні ознаки двох і більше частин мови, через що їм властива розпливчастість меж (здебільшого це фразеологізми, у яких важко або зовсім неможливо вирізнути граматично домінуючий компонент). Також лінгвіст зазначає, що більшу частину фразеологічного складу мови можна згрупувати в такі семантико-граматичні типи або розряди: іменникові (субстантивні), прикметникові (ад'єктивні), дієслівні, прислівникові (адвербіальні) та вигуківі.

Л. Авксентьев зазначає, що у мові існує певна кількість стійких словосполучень, які співвідносяться за своїм значенням не з одним словом, а з цілим словосполученням і визначити у них граматичний центр буває досить важко, а то й неможливо (пор.: *бога за бороду схопив, позичити очей у Сірка*). Не охоплює усієї сукупності фразеологізмів і принцип класифікації за синтаксичними функціями, оскільки фразеологічні одиниці у ряді випадків синтаксично багатofункціональні. Важливим у цьому плані є застереження, що «граматична класифікація фразеологічних одиниць має виходити з урахуванням трьох критеріїв: морфологічного, синтаксичного і семантичного» (цит. за [Авксентьев 1983: 52-53]).

ДИВ.: деактуалізація, семантико-граматичний розряд ФО, фразеологізм адвербіальний, фразеологізм ад'єктивний, фразеологізм вигуківий, фразеологізм дієслівний, фразеологізм займенниковий, фразеологізм іменниковий, фразеологізм інтер'єктивний, фразеологізм прикметниковий, фразеологізм прислівниковий, фразеологізм субстантивний.

Література: Авксентьев 1983: Авксентьев, Л. Сучасна українська мова. Фразеологія [Текст] / Л. Авксентьев. – Харків: Вища школа, 1983. – С. 51-53; Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 41-46. – *Бібліогр.*: с. 125-134; Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Провіта, 1994. – С. 10-25; Жуков 1986: Жуков, В. П. Русская фразеология [Текст]: уч. посіб. / В. П. Жуков. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 203-249; Конопленко 1986: Конопленко, Є. Г. Функціонування фразеологізмів, співвідносних з прислівником [Текст] / Є. Г. Конопленко // Українська мова і література в школі. – 1986. – №1. – С. 41-43; Прадід 2006: Прадід, Ю. Ф. Значення фразеологізму та його тлумачення в словнику (на матеріалі іменникових фразеологізмів) [Текст] // Ю. Ф. Прадід // У царині лінгвістики і права. – Сімферополь: Елінь, 2006. – С. 76-80.

ДЕАКТУАЛІЗАЦІЯ – семантичне, дериваційне, морфолого-синтаксичне перетворення слова на компонент (складник фразеологізму), що здебільшого зумовлене метафоричним переосмисленням вільного словосполучення (об'єкта метафоризації). Внаслідок такого перетворення між компонентом і відповідним словом спостерігається семантична розбіжність, що

виступає показником ідіоматичності. Термін *деактуалізація* використовує у своїх працях В. Жуков. Мовознавець виділяє два типи деактуалізації: рівномірну та нерівномірну. Рівномірна деактуалізація охоплює усі компоненти фразеологізму. Нерівномірна деактуалізація розповсюджує свою дію лише на окремі компоненти, що зумовлює виникнення різноманітних перехідних явищ, які відображають зародження нової якості у мові.

Література: Жуков 1986: Жуков, В. П. *Русская фразеология [Текст]: уч. пособ. / В. П. Жуков. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 203-205.*

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ РОЗРЯД ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ – це сукупність гомогенних фразеологізмів, об'єднаних однотипними взаємодіючими смисловими елементами різних структурних рівнів. Найважливішими ознаками структурно-граматичного розряду, на думку мовознавця, виступають: характер семної репрезентації об'єктивної дійсності в семантичній структурі ФО; наявність або відсутність у лексичних компонентів граматичних категорій і їх морфологічних парадигм; структурно-граматична модель ФО; тип її граматичного зв'язку з іншими елементами мовленнєвого контексту; синтаксичні функції у реченні. Умовно ФО згруповано в такі семантико-граматичні розряди: субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні та інтер'єктивні.

ДИВ.: *семантико-граматична класифікація ФО, фразеологізм адвербіальний, фразеологізм ад'єктивний, фразеологізм дієслівний, фразеологізм інтер'єктивний, фразеологізм субстантивний.*

Література: Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. *Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 41-46. – Бібліогр.: с. 125-134.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМ АДВЕРБІАЛЬНИЙ / ФРАЗЕОЛОГІЗМ ПРИСЛІВНИКОВИЙ – фразеологічна одиниця обставинної семантики, що характеризується повною відсутністю морфологічних парадигм і виконує у реченні функції обставини (*до другого приїстятя – дуже довго або ніколи, взагалі, зовсім* [СФУМ 2003: 569]. *Куди ти тютюн ламаєш .. А бодай ти не виліз з того тютюну до другого приїстятя!* (О. Довженко)). За Є. Конопленко, прислівникові фразеологізми характеризуються спільним категорійним значенням – прислівниковою семантикою ознаки, тобто якісної характеристики дії; в морфологічному плані – незмінністю форми; щодо синтаксичного функціонування – роллю обставини у реченні. Синтаксична функція адвербіальних ФО різної структури здебільшого визначається їх цілісною семантикою і лише в деяких випадках – ще й значенням граматично стрижневого компонента – прислівника. Виступаючи в ролі обставин, ФО виражають насамперед ознаки присудка, вказують на характер здійснення дії, процесу, цілеспрямованість дії, її

причину, місце, час і взагалі умови, за яких відбувається дія.

За синтаксичною структурою адвербіальні ФО М. Алефіренко поділяє на: 1) побудовані за схемою речення (*дідько (диявол) [його (їх)] знає – невідомо, незрозуміло* [СФУМ 2003: 202]); 2) утворені за моделлю словосполучень: а) одиниці приїменниково-відмінкового походження (*до віку вічного – ніколи (у 2 зн.)* [СФУМ 2003: 109]; *до сьомого (десятого, третього) коліна – дуже гостро, нестримно, жорстоко (у 1 зн.)* [СФУМ 2003: 304]); б) утворені за моделлю «приїменник + іменник» (*за плечима – зовсім близько, поруч (у 2 зн.)* [СФУМ 2003: 519]; *на носі – скоро, незабаром* [СФУМ 2003: 441]); в) одиниці сурядної (*і вдень і вночі – завжди, постійно* [СФУМ 2003: 55]; *ні відсіть [і] ні відтіть – невідомо звідки; несподівано* [СФУМ 2003: 106]) та підрядної (фраземи-тавтологізми (*день від дня (за днем, по дню) – поступово, неухильно; з кожним разом* [СФУМ 2003: 190]; *рік у рік – постійно; протягом тривалого часу* [СФУМ 2003: 600]), компаративні фраземи (*як Сірко в (на) базарі – безлідно* [СФУМ 2003: 651]; *як [чорний] віл [у ярмі] – дуже важко, надмірно* [СФУМ 2003: 110]), ФО із сполучником *хоч* (*хоч трава не рости – абсолютно байдуже* [СФУМ 2003: 719]; *хоч умри – обов'язково, незважаючи ні на що (у 1 зн.)* [СФУМ 2003: 736]), ФО заперечної структури (*ні під яким оглядом – ніколи, нізащо* [СФУМ 2003: 459]; *ні на п'ядь – нітрохи, ніскільки (у 1 зн.); нікуди (у 2 зн.)* [СФУМ 2003: 588-589]), ФО з протиставним структуротвірним компонентом – часткою *не* (*не від учорашу – давно, довгий час* [СФУМ 2003: 738]; *не за морями – недалеко, близько* [СФУМ 2003: 409])) структури. Центром може поставати як лексичний компонент (генетично повнозначне слово), так і структуротвірні компоненти *ні, хоч* тощо. В адвербіальних ФО, побудованих за моделлю сурядних словосполучень, семантико-граматичною домінантою слід вважати обидва повнозначні лексичні компоненти.

Залежно від типу семантико-граматичної домінанти М. Алефіренко адвербіальні ФО членує на якісно-означальні (*як у віночку (у вінку) – дуже гарно, чисто, охайно* [СФУМ 2003: 110]. *Гарно, як у віночку. Двоє дзеркал аж під стелю між двома вікнами!* (І. Нечуй-Левицький)), кількісно-означальні (*за тридев'ять (за тридесять) земель – дуже далеко* [СФУМ 2003: 719]. *Не для того ми за тим деревом їздили за тридев'ять земель, щоб тратити та марнувати його по-дурному* (Григорій Тютюнник)), способу дії (*в один голос – одностайно (у 2 зн.)* [СФУМ 2003: 159]. *Усі в один голос радять виряджати Степана, не гаячись, і, певно, так воно і повинно бути* (М. Кропивницький)) й обставинні (місця (*де попало – всюди, скрізь* [СФУМ 2003: 541]. *Поки молода – вона ... віється де попало, з ким попало* (Панас Мирний)), часу (*на вічність – назавжди,*

навічно [СФУМ 2003: 113]. *Банк грошей дасть, і я куплю там сто десятих на вічність* (І. Карпенко-Карий) тощо).

М. Демський зазначає, що прислівникові ФО, як і прислівники можуть бути: а) якісно-означальними (*на всю губу погуляти – розкішно, дуже добре; на живу нитку зшити – неохайно, дуже грубо; просто з моста казати – прямо, відверто*); б) способу (*за так робити – даром; під веселу руку – жартома; ні за понюшку табаки – марно, даремно, ні за що*); в) міри (*з гіркою бідую ти – ледве, з великими труднощами; на винне яблуко побити – як тільки можна; до ноги витнути – цілком, повністю, дощенту*); г) місця (*чотири милі за піч – недалеко; у кочергах – у кутку; де Сибір козам роги править – дуже далеко, в суворих, необжитих краях*); д) часу (*за дідів – дуже давно; до нових віників – дуже довго; ще й чорти навкулачки не бились – зараз після півночі*); е) причини (*з серця – зі злості; з-під палиці / палки – з примусу, не зі своєї волі; ні сіло ні впало – без причини*); ж) мети (*про людське око – заради пристойності, для порядку; на всякий / всілякий кінець – про всяк випадок; на біса – навіщо, для чого*), з) модальні фразеологізми (*кров з носа – не зважаючи ні на які труднощі, ускладнення; певна річ – зрозуміло; правду кажучи – дотримуючись істини*).

ДИВ.: семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО.

Література: Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 62-67. – *Бібліогр.*: с. 125-134; Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 23-24; Конопленко 1986: Конопленко, Є. Г. Функціонування фразеологізмів, стівідносних з прислівником [Текст] / Є. Г. Конопленко // Українська мова і література в школі. – 1986. – №1. – С. 41-43; СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук (ред.). – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ АД'ЕКТИВНИЙ / ФРАЗЕОЛОГІЗМ ПРИКМЕТНИКОВИЙ – фразеологічна одиниця, який притаманне категорійне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предметів, і яка виконує у реченні функцію неузгодженого означення або іменної частини складеного присудка (*битий у тім'я – досвідчений, практичний, бувалий і т. ін. (у 1 зн.)* [СФУМ 2003: 30] *Штефан і ткач Сидір говорили, що Крук уже битий у тім'я, цей, мовляв, вирветься із пекла* (П. Козланюк); *з живчиком та з перчиком – запальний, гарячий, відважний; гострий на язик* [СФУМ 2003: 235]. *Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить? А таки вхопить... Одне слово, з живчиком та з перчиком хлопець, – посміхнувся Валерій Іванович* (О. Гончар)).

Типовими ад'єктивними ФО є фразеологічні утворення з якісним прикметником у ролі

граматичного стрижневого компонента, який повністю визначає семантичні та граматичні властивості всієї ФО: *тугий на гроші – скутий* [СФУМ 2003: 726]; *швидкий (скорий) на руку – спритний, вправний, проворний у діях* [СФУМ 2003: 775]. Такі ФО співвідносяться з якісними прикметниками і за семантикою, і за граматичними властивостями. Близькі до них компаративні ФО (як *макове зерно (зерня) – зовсім малий* [СФУМ 2003: 263]; як *скло – бездоганий у моральному відношенні* [СФУМ 2003: 658]; як *(мов, ніби) з каменя вибитий – дуже гарний (про людину) (у 2 зн.)* [СФУМ 2003: 63]).

Основну частину одиниць цього семантико-граматичного розряду становлять ФО, ад'єктивні ознаки яких не зумовлюються морфологічними властивостями їх формально-граматичного центру: *від горшка два (три) вершка – невеликий, низький на зріст; малий* [СФУМ 2003: 58]; *на сьомому небі – дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий* [СФУМ 2003: 428]; *не вартий (не варт) [і] нігтя (мізинця) – нікчемний, набагато гірший порівняно з іншим, недостойний кого-небудь* [СФУМ 2003: 52]; *у чистому вигляді – неприкритий, неприхований; справжній* [СФУМ 2003: 67].

Атрибутивної семантики можуть також набувати фразеологізми з частково змінним стрижневим дієсловом, яке може зберігати у теперішньому часі особові форми (*зде́ре [з живого] й з мертвого – дуже спритний у хабарництві* [СФУМ 2003: 262]. [Панас:] *Бідові у нас були чиновники: там такі були, що й з мертвого здеруть!* (М. Кропивницький)). Ад'єктивність ФО з граматично стрижневим дієсловом зумовлюється спільною для дієслова і прикметника властивістю, а саме здатністю виражати динамічну і статичну ознаку предмета. Зафіксовані також ад'єктивні ФО, у яких не можна виділити стрижневий компонент: *ні живий ні мертвий – дуже наляканий, вражений, приголомшений і т. ін. (у 1 зн.)*; *дуже схвилюваний, стурбований (у 2 зн.)*; *дуже ослаблений фізично (у 3 зн.)* [СФУМ 2003: 235]; *і ський і такий – поганий (у 1 зн.)* [СФУМ 2003: 704].

За М. Демським, однією з суттєвих ознак прикметникових ФО є те, що вони позначають не ознаку взагалі, як це роблять прикметники, а називають здебільшого «таку ознаку, що належить тільки особі, неособі, власне предметів чи абстрактному предметів» [Демський 1994: 15], пор.: *голодний Петро, голодний лев, кінь, собака* тощо і фразеологізми *вола б з'їв, каменя би вгриз, їв би очима*. Є також невелика група прикметникових ФО, що позначають ознаки, які водночас можуть стосуватися різних об'єктів.

Прикметникові ФО, що сполучаються з іменниками-назвами особи, позначають ознаки, які характеризують фізичні властивості людини (*кров з молоком – здоровий; як з хреста знятий – кволий, знесилений, немічний; ледве на ногах тримається – втомлений*), її психічні властивості (*шпаками годований – хитрий, розумний; має царя в голові –*

розсудливий; лівшею ніс не сякає – недурний), її характер, вдачу (*гострий на язик – дотепний, меткий, в'їдливий; не застить ґрушок в попелі – проворний, роботящий; має муху в носі – примхливий, свавільний*), її моральні якості (без страху й догани – бездоганний у моральному відношенні; не з похливого десятка – сміливий; через пліт плює – гордий), її душевний стан (ні живий ні мертвий – дуже переляканий; сам не при собі – сильно збуджений, зніяковілий, невірноважений; мов у воду опущений – розгублений), певні властивості людини, набуті нею під час навчання, життєвого досвіду (*кований на всі чотири копита – освічений, який уміє триматися у будь-якій ситуації; першої руки – такий, що виділяється серед інших майстерністю, здібностями; молодий та ранній – дуже молодий, але досвідчений*), певні ознаки, які вказують на соціальне становище людини (*під ключем – арештований; стоїть коло порога – безправний, принижений; сам собі голова – вільний, ні від кого не залежний*).

Серед прикметникових ФО є декілька таких, що позначають певні ознаки неособи (*в коневі овес брикає – ситий; кінь як слимак – гладкий, вгодований; гуска з вітром би полетіла – худа, легка*). Значно більше ФО, що називають якісні ознаки власне предмета (*до пояса – дуже довгий; від моря до моря – просторий; на комариному салі – зовсім пісний (бориц)*). Немало й таких ФО, що називають ознаки абстрактного предмета (*без заправи – нормальна (ціна); покритий рожевим лаком – ідеалізований, прикрашений; чистої води – справжній*).

Усі розглянуті прикметникові ФО належать до розряду якісних. Існує й невелика група відносних прикметникових ФО, які називають певні ознаки, що належать людині або такі, що вказують на її стосунки з іншими людьми (*одного роду – рідні, кривні; без ночі нетутешній – нікому не відомий; різного ґибу – неоднакові*).

ДИВ.: семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО.

Література: Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 59-62. – *Бібліогр.*: с. 125-134; Демський 1982: Демський, М. Т. Українська ад'єктивна фраземіка [Текст] / М. Т. Демський // *Мовознавство*. – 1982. – №1. – С. 26-32; Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 14-18; СФУМ 2003: *Словник фразеологізмів української мови* / В. М. Білоноженко, І. С. Ґнатюк, В. В. Дятчук (ред.). – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ВИГУКОВИЙ –

фразеологічна одиниця, що не має лексичного значення, не вступає у зв'язки з іншими словами в реченні. Такі ФО, як і вигуки, виражають різні емоції мовця: захоплення, обурення, схвалення, здивування, осуд тощо, а також психічний і

фізичний стан людини, її емоційні реакції на різні факти й явища позамовної дійсності (*годинонька моя!, де ж пак!, крий Мати Божа!, куди твоє діло!, біс йому під ребро!, бий його сила Божа!, сили небесні!, хай йому цур!*).

Вигукові ФО, за М. Демським, можуть позначати різні волевиявлення мовця, його побажання (*чорта з два!, ні пуху ні пера!, хай тобі риба й озеро!, бодай тобі заціпило!, нехай тобі легше!*), просьби та запрошення (*ласкаво просимо!, милості прошу!, будьте ласкаві!*), клятви (*бодай мені добра не було!, щоб я світу сонця не бачив!, а щоб наді мною ворони літали!, щоб я з цього місця не зійшов!*)

ДИВ.: семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО, фразеологізм інтер'єктивний.

Література: Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 24-25.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ДІЄСЛІВНИЙ –

фразеологічна одиниця з узагальненою семантикою процесуальної ознаки, об'єктивованою в дієслівних граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, часу, що виконує у реченні синтаксичну функцію присудка або обставини (*зійти / сходити в могилу – умерти* [СФУМ 2003: 264]. *Один за одним сходять у могилу ті, з ким потоптали ми життєвську путь* (Л. Дмитерко); *стати / ставати на рушнику – взяти шлюб, одружитися* [СФУМ 2003: 691]. *Отак воно велося до Покрови, а тоді й до церкви пішла Прися та, на рушник ставши, взяла з Микиткою чесний шлюб* (А. Кащенко)). Основні ознаки дієслівних ФО формуються внаслідок взаємодії різних рівнів мови: а) семантичного – фразеологічне значення узагальнено-процесуального або процесуально-атрибутивного характеру; б) морфологічного – дієслівний компонент у ролі граматичного центру ФО, недостатність його морфологічних парадигм (виду, стану, часу, особи, числа, роду); в) синтаксичного – спеціалізація синтаксичних дієслівних функцій – функції присудка й обставини. Відсутність однієї з названих ознак позбавляє ФО статусу дієслівної. Вплив різних рівнів мови на формотворення компонентів дієслівних ФО зумовив три типи їх морфологічної парадигматики: 1) парадигматичне формотворення, внаслідок якого регулярно утворюються значущі морфологічні форми дієслівних компонентів ФО; 2) редуковані морфологічні парадигми дієслівних компонентів ФО, що регламентуються системотвірними чинниками власне-фразеологічного рівня мови; 3) формотворення дієслівних компонентів ФО на основі деактуалізації диференційних граматичних значень паралельних морфологічних форм, внаслідок чого розвивається морфологічна варіантність.

На думку М. Демського, носієм категорійних ознак, як і субстратом для різноманітних форм ФО,

є їх компонент-генетичне дієслово, яке, входячи до складу фразеологізму, втрачає своє лексичне значення. Граматичне значення є тим субстратом, на якому виникають категорійні ознаки дієслівної ФО – вид, час, спосіб, стан [Демський 1984: 26]. Граматичні значення дієслівної ФО і дієслова, яке стало компонентом ФО, виражаються за допомогою одних і тих самих засобів. Однак, необхідно пам'ятати, що набір граматичних значень багатьох дієслівних ФО не збігається з граматичними значеннями їх компонентів-генетичних дієслів.

Категорія виду належить дієслівному компоненту ФО, а відповідне видове значення – всій ФО. Видове формотворення ФО регулюється не стільки видовою парадигмою граматично стрижневого дієслівного компонента, скільки характером фразеологічного значення. Видові кореляції на фразеологічному рівні можливі там, де вони не властиві для еквівалентних утворень на лексичному рівні: *брати / взяти під обстріл – різко критикувати, викривати, висміювати* [СФУМ 2003: 42]; *брати / взяти язика на гапличок – замовкати* [СФУМ 2003: 43]. Можливість / неможливість видової кореляції дієслівних ФО регулюється характером взаємодії морфологічного і лексичного рівнів у процесі фразеотворення, взаємодією синтаксичної моделі з типом фразеологічного значення та характером співвідношення видового значення із способом дії фразеологізму.

Категорія часу компонентів дієслівних ФО виражає відношення процесуальної ознаки до моменту мовлення про неї у формі теперішнього, минулого та майбутнього часів. Повна часова парадигма притаманна лише ФО, у яких стрижневий дієслівний компонент повністю не десемантизувався і зберігає свої морфологічні властивості: *зійти / сходити з ума (з розуму, з глузду) – стати психічно хворим, збожеволіти (у 1 зн.)* [СФУМ 2003: 264]. *Час давно б зрозуміти жандармським чинам, що коли б він і був симулянтom насправді, то в лікарні давно вже зійшов би з ума* (О. Левада); *Ти дала мені тільки розхитані нерви, – і от тепер я чую, що зійду з глузду...* (Г. Хоткевич) // *Поводитися безглуздо, нерозумно. Де криниця, а де я..? Чи я з ума зійшла, чи що?..* (Г. Квітка-Основ'яненко); *От, видите, бігме, я вже забула, так мені баки забили. З розуму сходжу* (Л. Мартович). Проте необхідно зазначити, що для ФО повна часова парадигма їх дієслівного компонента не характерна. На фразеологічному рівні відбувається скорочення взаємопротиставлених членів часової парадигми, що виступає одним із важливих моментів граматичної ідіоматизації словосполучень.

Специфіка функціонування категорії особи в дієслівних ФО полягає в тому, що дієслівний компонент має неповну особову парадигму: *за комір не капає – нема чого поспішати комусь із чим-небудь (у 2 зн.)* [СФУМ 2003: 287]. [*Хома (ніби*

до баронеси):] Пардон, мадама! Можете подождать: за комір не капа (Я. Мамонтов). Основною причиною редукації особової парадигми виступає семантична переорієнтація дієслівного компонента, що у складі ФО характеризує не особу, а предмети і явища неантропоморфного плану.

За М. Демським, дієслівна ФО називає дії та процеси, джерелом яких є людина. Таких фразем, що позначають дії й процеси, джерелом яких є неособа, власне предмет й абстрактний предмет, за підрахунками мовознавця, надзвичайно мало. Дієслівні ФО першої групи можуть називати динамічні ознаки, що стосуються: а) фізичного стану людини (*приходити / прийти у світ – народитися; топтати ряс – жити; спадати / спасти з тіла – марніти*); б) її психічного стану (*кляпати очима – виявляти збентеження, розгубленість; пекти раків – соромитися; трубити в кулак – ревно плакати*); в) її поведінки (*ловити вітрів – намагатися жити без турбот; складати / скласти крила – припиняти боротьбу, скорятися; назад рачкувати – відступати, відмовлятися від чого-небудь*); г) способу життя людини (*пасти задніх – бути позаду, відставати, поступатися в чомусь; торби почепити – зовсім збідніти, розоритися, почати старцювати; ускочити у сливки – опинитися у неприємному становищі*); д) людської діяльності (*город городити – починати копійку, безуспішну справу; гнути гроба – дуже багато працювати; купити за три огляди – украсти*); е) різних моментів людських стосунків (*лити воду на млин (колесо) – діяти на чюю-небудь користь; брати рушники – свататися; лизати халяви – підлабузнюватися*).

Частина дієслівних фразеологізмів позначає дії та процеси, джерелом яких є: неособа (*на місяць брехати – без причин гавкати; тягнути плуг – орати; припадати на задні (передні) ноги – пригинати ноги під час ходи*); власне предмет (*братися молоком – сивіти (про волосся); кригою братися / взятися – замерзати, покриватися кригою; козубом стати – стати дуже твердим від морозу; задубіти (про мокрий одяг)*); абстрактний предмет (*брати своє – виявляти свою перемогу, перемагати; діставати розголот – ставати широко відомим, популярним, привертати загальну увагу; висіти на носі – бути дуже близьким щодо часу здійснення*).

Є серед дієслівних ФО і такі, що позначають дії й процеси, скеровані на людину, джерелом яких може бути: неособа (*дати меду – вжалити; полатати литки – покусати*), власне предмет (*вражати очі / око – дивувати незвичайним виглядом, ситуацією; веселити очі – приємно виділятися*), абстрактний предмет (*лежати каменем на серці – гнітити, мучити морально; збити пуху – змусити когось стати скромнішим, зробити когось скромнішим*). Декілька дієслівних ФО позначають динамічні ознаки різних явищ природи (*день позначився – почало світати; мороз*

бере – холоднішає; стає (стане, стало) на годині – триває суха та тепла погода).

ДИВ.: семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО.

Література: Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 53-59. – Бібліогр.: с. 125-134; Григораши 1986: Григораши, А. М. Антонімія дієслівних фразеологізмів [Текст] / А. М. Григораши // *Культура слова*. – 1986. – Вип. 31. – С. 79-80; Григораши 1987: Григораши, А. М. Синонімія дієслівних фразеологізмів [Текст] / А. М. Григораши // *Культура слова*. – 1987. – Вип. 31. – С. 55-57; Демський 1972: Демський, М. Т. Дієслівні фразеологічні одиниці [Текст] / М. Т. Демський // *Українська мова і література в школі*. – 1972. – №6. – С. 36-38; Демський 1974: Демський, М. Т. Дієслівні фразеологічні омоніми [Текст] / М. Т. Демський // *Українська мова і література в школі*. – 1974. – №3. – С. 43-46; Демський 1984: Демський, М. Т. Граматичні особливості української дієслівної фразеології [Текст] / М. Т. Демський // *Мовознавство*. – 1984. – №2. – С. 24-32; Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 18-23; СФУМ 2003: *Словник фразеологізмів української мови* / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук (ред.). – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ЗАЙМЕННИКОВИЙ –

ФО із дуже загальним і контекстуально залежним значенням. Серед цих фразеологізмів є такі, що за своїм значенням зближуються з особовими займенниками (*наш брат – ми, я і подібні до нас, до мене; мої руки – я; твоє око – ти*), питально-відносними займенниками (*яка нечиста сила? – хто?; яка нетеча? – що?, який дідько? – хто? / що?* – ФО образно виражає запитання про предмет в граматичному розумінні, тобто про все те, до чого можна поставити запитання *хто?, що?*, які мусять бути названі співрозмовником), заперечними займенниками (*ніяка година, сам чорт – ніхто; ні дрібки, ані гич – ніщо*), неозначеними займенниками (*всякий еретик – будь-хто; якийсь чорт – хтось*), означальними (*всі лази й перелази – абсолютно все; останній дурень – кожний; по самі вуха – весь*).

О. Масюкевич займенникові та займенниково-прислівникові ФО поділяє на дві групи: 1) ФО, що утворилися з різних форм займенників або прислівників займенникового походження у поєднанні з прийменниками, сполучниками, частками, вигуками, прислівниками (*сам за себе – тільки що-небудь одне* [СФУМ 2003: 628]; *сам один – без нікого* [СФУМ 2003: 629]; *то се, то те – що-небудь різне; будь-що* [СФУМ 2003: 638]). Ці ФО короткі, лаконічні, найчастіше емоційно забарвлені; 2) ФО, що виникли внаслідок трансформації підрядних і головних речень (*коли попало – будь-коли; який попало – будь-який; як попало – будь-як* [СФУМ 2003: 541]; *чорт (біс) зна (знає) що – не те, що треба; не таке, як треба; те, що викликає осуд, подив* [СФУМ 2003: 768]).

Лексикалізацією словосполучень, тобто перетворенням їх у фразеологізми, можна пояснити причину трансформації підрядних речень через стадію фразеологізації у слова. Можливі складні випадки паралельного вживання займенникових фразеологізмів і підрядних речень, пор.: *куди попало – будь-куди* [СФУМ 2003: 541]. *Вони не раз падали долілиць куди-попало, рятуючись від авіації* (О. Довженко) і *Подивіться, куди попало* (влучило). Фразеологізмам другого типу властива значна експресивно-емоційна насиченість, вони широко вживаються в розмовному і художньому стилях. Деякі з цих ФО (з компонентами *чорт, біс, кат*) можуть надавати мовленню фамільярного або просторічно-грубого забарвлення, виражаючи різні відтінки негативних емоцій.

ДИВ.: семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО.

Література: Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 13-14; Масюкевич 1962: Масюкевич, О. М. Займенникові фразеологізми [Текст] / О. М. Масюкевич // *Українська мова і література в школі*. – 1962. – №4. – С. 12-22.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ІМЕННИКОВИЙ

ДИВ.: фразеологізм субстантивний.

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ІНТЕР'ЕКТИВНИЙ –

фразеологічна одиниця, що виражає різноманітні почуття. На відміну від інших ФО, за М. Алефіренком, фразеологізми цього типу не виконують номінативної функції; основу їх смислової структури становлять немотивовані конотативні семи (*знай наших!, щоб так по правді дихав, дідька лисого, куди ж пак*). На сьогодні в українстиці виділено 4 семантичних типи інтер'ективних ФО: емоційні (виражають почуття людини, модально-оцінювальні характеристики певних ситуацій, ставлення до висловлених думок співбесідника або навіть погрозу: *ба де то! – уживається для вираження повного заперечення* [СФУМ 2003: 22]; *що [тільки] робиться! – уживається для вираження здивування, захоплення, обурення і т. ін. чим-небудь* [СФУМ 2003: 602]; *[чи] ти ба! – уживається для вираження здивування, докору, обурення і т. ін.* [СФУМ 2003: 710]), імперативні (поєднують у своїй смисловій структурі наказовість із вираженням ставлення мовця до об'єкта волевиявлення: *бодай рак урачив – уживається для вираження недоброго побажання* [СФУМ 2003: 592]; *чорт би побрав (узав, забрав) – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, побажання позбутися їх* [СФУМ 2003: 767]), запевняння у достовірності сказаного (волевиявлення спрямовано на самого мовця: *щоб [крізь землю] провалитися – уживається для вираження запевняння у правдивості сказаного (у 1 зн.)* [СФУМ 2003: 572]), формули соціального етикету (*ваш (твій) покірний слуга – усталена форма переважно ввічливого закінчення листа*

[СФУМ 2003: 666]; *іди [собі] з Богом – форма прощання з побажанням благополуччя, усміху, щастя і т. ін.* [СФУМ 2003: 275]).

На думку М. Алефіренка, процес становлення інтер'єктивних ФО – це взаємодія різних структурних рівнів мови: лексичного, морфологічного і синтаксичного. Результатом цієї взаємодії є десемантизація лексичних компонентів ФО, їх морфологічна депарадигматизація, вироблення цілісного емоційного значення, втрата синтаксичних відношень, що призводить до синтаксичної нерозкладності багатоконпонентного фразеологічного інтер'єктива.

ДИВ.: *семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО, фразеологізм вигуківий.*

Література: Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. *Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 67-70. – Бібліогр.: с. 125-134; СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук (ред.). – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ПРИКМЕТНИКОВИЙ

ДИВ.: *фразеологізм ад'єктивний.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ПРИСЛІВНИКОВИЙ

ДИВ.: *фразеологізм адвербіальний.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМ СУБСТАНТИВНИЙ /

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ІМЕННИКОВИЙ – фразеологічна одиниця з узагальнено-предметною семантикою, об'єктивованою в граматичних категоріях роду, числа й відмінка, що виконують у реченні синтаксичні функції підмета, іменної частини складеного присудка або додатка (пор.: *Звичайно, перша скрипка, як завжди, належала ксьондзові* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Заміжня дочка для батька – одрізаний шматок хліба, а вона чіпляється як смола до чобота!* (Грицько Григоренко); *Панас же почуває себе одрізаною скибою чи відламанною гілкою* (М. Медуниця)).

Одним із основних граматичних засобів вираження узагальнено-предметної номінації, за М. Алефіренком, служить категорія роду субстантивних компонентів, смисловими елементами якої виступають взаємопротиставлені граматичні значення чоловічого, жіночого і середнього родів (*вовчий білет – документ із записом про неблагонадійність його власника* [СФУМ 2003: 32]; *сива борода – мудра, з великим життєвим досвідом людина* [СФУМ 2003: 36]; *хатня морква – сварка між подружжям, у сім'ї; лайка* [СФУМ 2003: 26]).

Особливості функціонування граматичного роду в субстантивних ФО здебільшого залежать від структурно-семантичної моделі фразеологічного утворення. Найбільш помітним є вплив морфологічної підсистеми мови на функціонування граматичного роду у ФО з моделлю «прикметник + іменник», якій притаманна атрибутивно-предикативна семантика (*гостре (загостре) слово* (слівце, словечко), *живе слово, криве слово, міцне слово*).

Унаслідок фразеологізації синтаксичних словосполучень родова парадигма іменника деформується: у складі ФО він фіксується в одній родовій формі. Це насамперед стосується тих ФО, до складу яких входить субстантивна лексема із значенням істоти – людини або тварини (*бабин смик – парубок, який одружується зі старою багатою жінкою* [СФУМ 2003: 670] і пор.: *старий лис; стара лисиця* (у 2 зн.) – *лукава, нещира, хитра і т. ін. людина* [СФУМ 2003: 335]. *В сусідах живе його суперник, старий лис. Що тільки може – гарбає до себе* (О. Маркуш); *Стара лисиця той Турковський! А я? де мої очі були* (Леся Українка)). Також в українській фраземі зустрічаються утворення, які вживаються на позначення осіб різної статі, пор.: *Божий (Господній, Христовий) слуга – представник духовенства* [СФУМ 2003: 666]. [Матушка гуменя:] *Жду я від неї вірної Господньої слуги, справної черниці* (Панас Мирний); [Єпископ:] *В такому стані взять його не можу* [до диякона]. *Беру тебе, слуго Христовий* (Леся Українка).

Категорія роду в субстантивних ФО має неповне синтаксичне вираження, зокрема в них відсутнє узгодження з різними формами прикметників. Це пояснюється тим, що переважна більшість субстантивних ФО сучасної української мови вже включає до своєї структури ад'єктивні компоненти, які, втративши лексичну самостійність, але залишившись формально узгодженими з іменниковим компонентом, не дають ФО сполучатися у реченні з самостійним прикметником (*крокодилячі сльози – удаване, нещире співчуття хитрої, підступної людини* [СФУМ 2003: 667]; *золоте правило – випробуваний спосіб здійснення чого-небудь, досягнення кращих результатів тощо* [СФУМ 2003: 554]). Крім того, в субстантивних ФО не завжди спостерігається єдність родового значення і родової форми, пор.: *пустий номер – марна, безнадійна справа* [СФУМ 2003: 440]; *тридев'яте (тридесяте) царство – дуже далека країна, земля* [СФУМ 2003: 755]; *чужа чужина – місце, далеке від рідної землі* [СФУМ 2003: 772]; *Царство Небесне (Вічне, Боже) – рай* (у 1 зн.); *страта, смерть* (у 2 зн.) [СФУМ 2003: 755].

Функціонування категорії числа у ФО зумовлюється значною мірою граматичним числом їх субстантивного компонента. Так, одинні іменники і множинні іменники у складі ФО повністю передають їй своє числове значення. Передають фразеологізмам своє числове значення і субстантивні компоненти із абстрактним, речовинним і збірним значенням: пор.: *житейське море – життя з його турботами, неспокоєм і т. ін.* [СФУМ 2003: 405]; *ходяча совість (чеснота) – людина, основною рисою якої є чесність, порядність* [СФУМ 2003: 675]; *масляні (позаторішні) вишкварки – дрібниці* [СФУМ 2003: 93]. У тих випадках, коли вихідною формою субстантивного компонента служить множина,

однина не вживається (*адамові слізки – горілчані напої* [СФУМ 2003: 667]). Якщо до складу ФО входять субстантивні компоненти, які на морфологічному рівні мають обидві числові форми, то їх роль у фразеотворенні може бути різною. Такі ФО можуть повністю сприйняти обидві корелятивні форми граматичного числа: *кривавий бенкет – битва, війна (у 1 зн.)* [СФУМ 2003: 26]. *Упоєні на бенкетах кривавих, невільники-народи спали довго у спільній... віковій темниці* (Леся Українка) і *Саїб літав на арабському коні поперед війська. На бенкет кривавий він убрався, як на велике свято* (І. Нечуй-Левицький).

На функціонування граматичної категорії числа у ФО впливає також і синтаксична структура. Внаслідок чого граматичного числа позбавляються субстантивні компоненти ФО з моделлю сурядних словосполучень: *[і] холод і (та) голод – важкі життєві умови з великими матеріальними нестатками* [СФУМ 2003: 751] Тавтологічним фразеологізмом також не притаманна граматична категорія числа (*суєта суєт, сухар сухарем*).

Категорія відмінка у ФО виражає генетичні взаємовідношення між їх компонентами, а також відношення ФО до лексичного оточення, що зумовлено взаємозв'язками предметів позначуваної дійсності. Відмінок граматичної категорії роду субстантивних компонентів ФО має змінний (а не предметно-класифікувальний характер). Відмінкова форма ФО зумовлюється граматичною формою змінного субстантивного компонента, а відмінкове значення належить усьому фразеологізму як цілісній одиниці мови.

М. Демський зробив акцент на тематичній специфіці іменникових фразеологізмів. Так, іменникові фразеологічні одиниці можуть позначати 1) людину, вказуючи на її соціальне становище (*робочі руки – робітник, панська худоба – наймит*), на її стосунки з колективом (*сильні світу сього – люди, наділені владою*), на місце людини у суспільстві (*велике цабе – поважна,*

впливова людина), на оцінку людини в колективі (*ворожа рука – ворог, свиняче рило – прихвостень*), на її вдачу (*Божя пташка – безтурботна людина, блудна віця – волоцюга*), на її психічні особливості (*старий лис – хитра людина*), на рівень її досвіду (*стріляний горобець – досвідчена людина*), на її фізичні особливості (*сива голова – стара людина*), на її сімейне положення (*погане насіння – безбатченко*); 2) особу, що реально не існує (*злий дух, вража мати, ангел з ріжками*); 3) неособу (*божа худоба – бджоли, вовча вечеря – кінь*); 4) факти матеріальної культури або предмети і явища, з якими людина стикається під час діяльності і які позначають споруди (*божий дім – церква*), місцевості та людські оселі (*рідна сторона – батьківщина*), природні об'єкти (*зусяче пиво – вода, циганське сонце – місяць, золота крайка – веселка*), різні механізми (*чорт з молоточком – годинник, сухий Мартин – рушниця, мідна пані – гармата*), рослини (*золоте решето – соняшник, зелена Олена – кропива*), їжу, питво (*скажене молоко – горілка, ложка страви – сяка-така їжа*); 5) назви абстрактних предметів, які позначають зокрема психічні й фізичні особливості людини, її переживання та настрої, явища, що є причиною певних настроїв і переживань (*телячі ніжності – надмірна сентиментальність, гірка чаша – велике горе, страждання*) тощо.

ДИВ.: семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО.

Література: Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 46-52. – *Бібліогр.*: с. 125-134; Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 11-13; СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук (ред.). – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.; Хоменко 1984: Хоменко, Л. О. Варіативні зв'язки субстантивних фразеологізмів [Текст] / Л. О. Хоменко // *Мовознавство*. – 1984. – №1. – С. 45-47.

Отже, мікротермінополе «*семантико-граматична класифікація ФО*» в україністиці складається з таких термінів: *семантико-граматична класифікація ФО, семантико-граматичний розряд ФО, фразеологізм адвербіальний / фразеологізм прислівниковий, фразеологізм ад'єктивний / фразеологізм прикметниковий, фразеологізм вигуківий, фразеологізм дієслівний, фразеологізм займенниковий, фразеологізм інтер'єктивний, фразеологізм субстантивний / фразеологізм іменниковий*. Опрацьовані у роботі словникові статті цих термінів постають одиницями «Словника фразеологічних термінів сучасної української мови», що укладається на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету. Надалі актуальною видається робота над побудовою словникових статей макротермінополя «*класифікаційні параметри ФО*».

Література

Алефіренко 1987: Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології [Текст] / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища школа, 1987. – С. 41-46. – *Бібліогр.*: с. 125-134.

Демський 1994: Демський, М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення [Текст] / М. Т. Демський. – Львів: Просвіта, 1994. – С. 10-25.

Жуков 1986: Жуков, В. П. Русская фразеология [Текст] / В. П. Жуков. – М.: Высшая школа, 1986. – 310 с.

Кочерган 2000: Кочерган, М. П. Вступ до мовознавства. Загальні питання мовознавства. Фонетика і графіка. Лексика і фразеологія. Граматика. Мовна типологія [Текст] / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2000. – С. 155-224. – (Підруч. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти).

Краснобаєва-Чорна 2009: Краснобаєва-Чорна, Ж. В. Моделювання терміносистеми української фразеології: словник фразеологічних термінів сучасної української мови [Текст] / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Т. 22 (61). № 4 (2). Филология. – Социальные коммуникации. – Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2009. – С. 197-201. – Бібліогр.: с. 200-201.

Мацько, Сидоренко 1998: Мацько, Л. І., Мацько, О. М., Сидоренко О. М. Українська мова [Текст] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Либідь, 1998. – С. 180-272. – (Навч. посіб.).

Пономарів 2008: Пономарів, О. Д. Сучасна українська мова [Текст] / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2008. – С. 213-289.

Прадід 2006: Прадід, Ю. Ф. Значення фразеологізму та його тлумачення в словнику (на матеріалі іменникових фразеологізмів) [Текст] / Ю. Ф. Прадід // У царині лінгвістики і права. – Симферополь: Еліньо, 2006. – С. 76-80.

Різун, Шевченко 1997: Різун, В. В., Шевченко, Л. Ю. Сучасна українська мова [Текст] / В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко. – К. : Либідь, 1997. – С. 315-395.

СУЛМ 2006: Сучасна українська літературна мова [Текст] / М. Я. Плющ (ред.). – К. : Вища школа, 2006. – С. 274-346.

СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук (ред.). – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

В статті раскрыто специфіку семантико-грамматической класифікації фразеологічних одиниць. Розроблено структуру словарної статті для «Словаря фразеологічних термінів сучасної української мови» на прикладі базових термінів мікротермінополя «семантико-грамматическая класифікація фразеологізмів».

Ключевые слова: семантико-грамматический разряд ФЕ, фразеологизм адвербиальный / фразеологизм наречный, фразеологизм адъективный, фразеологизм-междометие, фразеологизм глагольный, фразеологизм-местоимение, фразеологизм интеръективный, фразеологизм субстантивный.

The peculiarity of semantically-grammatical classification of phraseological units is revealed in the article. The structure of dictionary article for Dictionary of phraseological terms of modern Ukrainian on material of the basic terms of microtermfield semantically-grammatical classification of phraseological units is adopted.

Keywords: semantically-grammatical class of phraseological units, adverbial phraseological unit, adjectival phraseological unit, interjectional phraseological unit, verbal phraseological unit, pronoun phraseological unit, substantive phraseological unit.

Надійшла до редакції 19 січня 2010 року.

Світлана Лугава

ББК 81-3 Л 86

УДК 811.161.2.374

ЛОКУСИ НА ПОЗНАЧЕННЯ МЕДІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Обґрунтовано актуальність розгляду лексики на позначення медіального простору та дефініцію терміна «локус», з'ясовано основні критерії її ідентифікації в словниковому складі сучасної української мови, виділено та проаналізовано рівні лексико-семантичної структури, яку утворює ця лексика.

Ключові слова: лексика, лексична семантика, локус, лексико-семантична група, медіальний простір.

Уявлення про простір у житті кожної людини завжди займало принципово важливе місце. Адже поняття про світ сприяє її здатності до самоідентифікації та самореалізації, допомагає її пізнанню та виживанню в непростих умовах реальності. У філософії простір вивчали Платон, Арістотель, Е. Кант, Г. Лейбніц, М. Гайдегер, Г. Сковорода, Й. Гейзінга, Г. Башляр. У мовознавстві проблематику реалізації просторових уявлень аналізували в етнолінгвістиці, лінгвокультурології, словотворі та лексичній семантиці такі вчені, як О. Кубрякова [Кубрякова 2000], Н. Клименко [Клименко 2000], Я. Закревська [Закревська 1976] та ін.

Локуси [ЛРС: 307] – лексеми, що позначають узагальнені та конкретизовані об'єкти або образи ідеальної та фізичної просторової дійсності. Лексична семантика цих номінацій експлікує особливості ідентифікації та диференціації людиною простору. Особливої уваги заслуговують погляди на поняття простору В. Красних. Автор виділяє в просторі між світами межу, яка є цілим «проміжним світом» (де свої сили та можливості й ворожі перебувають ще у відносно безпечній рівновазі) [Красних 2003: 301–302]. Остання теза є важливою.